

УДК 339.54:658.562

*Олена Карась, к.е.н., доцент
(доцент каф. «Менеджмент»,
Державний економіко-технологічний університет транспорту)*

*Леся Костюченко, к.е.н., доцент
(доцент каф. «Менеджмент»,
Державний економіко-технологічний університет транспорту)*

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ «НАССР» ЯК СКЛАДОВОЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЗЕД ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена розкриттю сутності та обґрунтуванню необхідності застосування системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок (НАССР) на підприємствах харчової промисловості при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). В роботі розглянуті теоретичні аспекти управління ризиками в ЗЕД, а саме: поняття, причини та види ризиків в ЗЕД, послідовність процесу ризик-менеджменту. Проведений аналіз структури експорту та імпорту товарів українських підприємств за географічним і товарним складом. Визначені основні тенденції в зовнішній торгівлі України та підкреслена важливість розвитку та інвестування харчової промисловості, як перспективного напрямку вітчизняного експорту. В статті обґрунтована доцільність впровадження системи НАССР як важливого елементу стратегії управління ризиками підприємств харчової галузі, досліджені сутність, принципи, методи та правові аспекти системи НАССР у світі і в Україні. Система НАССР є науково обґрунтованою концепцією забезпечення безпечності харчових продуктів протягом усього ланцюга виробництва і реалізації харчового продукту – «від лану до столу». Наведені переваги від запровадження системи, основними з яких є: гарантії безпечності продукції, ефективне керування виробництвом, економія витрат, мінімізація ризиків, збільшення прихильності покупців, можливості для виходу на зовнішні ринки та зростання вартості компанії.

Ключові слова: управління ризиками, зовнішньоекономічна діяльність, управління безпечністю продукції харчової промисловості, системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок на підприємствах харчової промисловості, НАССР.

© Карась О. О., Костюченко Л. В., 2016

*Елена Карась, к.э.н., доцент
(доцент каф. «Менеджмент»,
Государственный экономико-технологический университет транспорта)*

*Леся Костюченко, к.э.н., доцент
(доцент каф. «Менеджмент»,
Государственный экономико-технологический университет транспорта)*

ВНЕДРЕНИЕ СИСТЕМЫ НАССР КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ В ВЭД

Статья посвящена раскрытию сущности и обоснованию необходимости применения системы анализа рисков, опасных факторов и контроля критических точек (НАССР) на предприятиях пищевой промышленности при осуществлении внешнеэкономической деятельности. В работе рассмотрены теоретические аспекты управления рисками в ВЭД, а именно: понятие, причины и виды рисков в ВЭД, последовательность процесса риск-менеджмента. Проведен анализ структуры экспорта и импорта товаров украинских предприятий по географическому и товарному составу. Определены основные тенденции во внешней торговле Украины, а также подчеркнута важность развития и инвестирования пищевой промышленности, как перспективного направления отечественного экспорта. В статье обоснована целесообразность внедрения системы НАССР как важного элемента стратегии управления рисками предприятий пищевой отрасли, исследованы сущность, принципы, методы и правовые аспекты системы НАССР в мире и в Украине. Система НАССР является научно обоснованной концепцией обеспечения безопасности пищевых продуктов на протяжении всей цепи производства и реализации пищевого продукта – «от поля к столу». Приведены преимущества внедрения системы, основными из которых являются: гарантии безопасности продукции, эффективное управление производством, экономия затрат, минимизация рисков, увеличение приверженности покупателей, возможности для выхода на внешние рынки и рост стоимости компании.

Ключевые слова: управление рисками, внешнеэкономическая деятельность, управление безопасностью продукции пищевой промышленности, система анализа рисков, опасных факторов и контроля критических точек на предприятиях пищевой промышленности, НАССР.

*Olena Karas, Ph.D. in Economics
(Docent of the Chair of Management, State Economy and Technology University of
Transport)*

*Lesia Kostiuchenko, PhD in Economic
(Docent of the Chair of Management, State Economy and Technology University of
Transport)*

**IMPLEMENTATION OF HACCP SYSTEM AS A COMPONENT
OF RISK MANAGEMENT FOR COMPANIES IN FEA**

The article is devoted to discovering the nature and reasoning for applying of Hazard Analysis and Critical Control Point (HACCP) system at food industry enterprises in foreign economic activity (FEA). The paper discusses the theoretical aspects of risk management in FEA such as the concept, the cause and the types of FEA risks, the order of the risk management process. The analysis of the structure of Ukrainian enterprises' goods export and import on the geographical and commodity base is conducted. There are identified the main trends in the foreign trade of Ukraine, and also emphasized the importance of developing and investing the food industry as a promising area of domestic export. In the article is reasoned the expediency of implementation of the HACCP system as an important component of the risk management strategy in the food industry, studied the nature, principles, techniques and legal aspects of HACCP system in the world and Ukraine. HACCP system is a science-based concept of food safety assuring throughout the entire chain of food production and sale – «from field to table». The advantages of system implementation are showed, main of them are: the products safety guarantees, efficient production management, cost savings, risk minimization, increase of customers commitment, the ability of accessing to the foreign markets and the company's value growth.

Keywords: risk management, foreign economic activity, safety management of food industry products, Hazard Analysis and Critical Control Point system in the food industry, HACCP.

Постановка проблеми. Сучасні політичні й економічні реалії створили дуже важкі умови для існування вітчизняних підприємств. Падіння ВВП, розрив торговельно-економічних зв'язків з Російською Федерацією, звуження внутрішнього ринку і зменшення реальних доходів населення спричинили значне скорочення попиту на товари та послуги на внутрішньому ринку України. Втім прийнятий курс на євроінтеграцію і девальвація національної валюти водночас відкривають нові перспективи для українських виробників, підійнявши конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світовому ринку. Тому пріоритетним завданням нашої держави є активізація зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств, зниження бар'єрів входження на світові ринки, набуття членства в міжнародних організаціях і створення сприятливих інвестиційних умов. За даних умов питання управління ризиками, пов'язаними з ЗЕД підприємств, набувають суттєвої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки проблема оцінювання та урахування економічного ризику набуває значення як важлива складова менеджменту підприємств, останніми роками зросла кількість досліджень у цій сфері. Теоретичні і практичні аспекти оцінки ризиків підприємств досліджували такі відомі зарубіжні та вітчизняні науковці: В.А. Абчук, В.М. Гранатуров, В.В. Вітлінський, Г.Л. Вербицький, А.П. Рум'янцев, Л. Донець та інші. Серед учених, які розглядали питання безпеки продуктів харчування та впровадження системи HACCP, слід виділити О.В. Богомолова, Л.С. Кириченко, Н.В. Мережко, А.А. Самойленко, О.М. Сафнова, О.І. Шаповаленко, В.О. Яницького.

Ці наукові дослідження є дуже важливими, однак вони недостатньо розв'язують проблеми, пов'язані з особливостями міжнародного співробітництва підприємств харчової промисловості та потребують подальшого вдосконалення щодо уточнення методів та інструментарію управління ризиками стосовно певних виробничих ситуацій і видів діяльності, що обґрунтовує необхідність подальших наукових досліджень у цій галузі.

Мета статті полягає у встановленні сутності та змісту системи НАССР та обґрунтуванні доцільності її впровадження на підприємствах харчової промисловості як складової системи управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах інтеграційних процесів, як одного із суттєвих чинників глобалізації світової економіки, важливим стратегічним напрямом є інтенсивний розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Здійснення ЗЕД пов'язане з необхідністю приймання ризикованих рішень, тобто таких, які не гарантують повне виконання цілей ЗЕД. Під ризиками в ЗЕД розуміють: можливі несприятливі події, що можуть відбутися, і в результаті яких можуть виникнути збитки, майнові втрати учасників ЗЕД [2].

Роль ризиків у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, окрім фінансової складової, пов'язана з тим, що вихід виробника на міжнародний ринок означає встановлення нових конкурентних відносин, що безпосередньо впливають на економічну ефективність підприємства. Причинами виникнення ризиків в ЗЕД можуть бути: постійна нестабільність економічних процесів в країнах світового співтовариства; недостатня поінформованість про економіку країн світу; відсутність чітких цілей діяльності суб'єкта ЗЕД та наявність комерційної таємниці про діяльність суб'єкта ЗЕД.

В ЗЕД нараховується близько 150 видів ризиків. Основними їх видами є:

- ризики, пов'язані з вибором країни для здійснення зовнішньоекономічних операцій;
- ризики, пов'язані з вибором іноземного партнера;
- маркетингові ризики;
- транспортні ризики;
- ризики, пов'язані з укладанням контракту;
- комерційні ризики в ЗЕД;
- ризики, пов'язані з митним регулюванням.

Управління ризиками зовнішньоторговельних операцій є процесом, пов'язаним з ідентифікацією ризиків, їх аналізом і прийняттям управлінських рішень, які включають способи максимізації і мінімізації щодо настання ризикових подій [1].

Процес управління ризиками на підприємстві складається з таких етапів:

- аналіз ризику;
- вибір методів впливу на ризик при оцінці їх порівняльної ефективності;
- формування стратегії управління всім комплексом ризиків підприємства;
- безпосередній вплив на ризик;
- контроль і коригування результатів процесу управління.

Методи управління ризиками можна поділити на чотири групи:

1. Виключення ризиків – відмова від здійснення будь-яких дій, пов'язаних з можливістю появи ризиків у ЗЕД.

2. Прийняття ризиків означає, що підприємство бере на себе відповідальність за проведення зовнішньоекономічної операції та ризики, пов'язані з нею.

3. Зменшення ризиків – це прийняття рішень, які дають змогу знизити рівень витрат від прийнятих ризиків.

4. Передача ризиків означає, що підприємство передає відповідальність за ризики своєму партнеру або третій особі.

Аналіз ЗЕД українських підприємств показав (рис.1-3, табл. 1), що за 2015 рік експорт товарів становив 38134,8 млн дол. США, імпорт – 37502,3 млн дол. Порівняно із 2014 роком експорт скоротився на 29,3%, імпорт – на 31,1%.

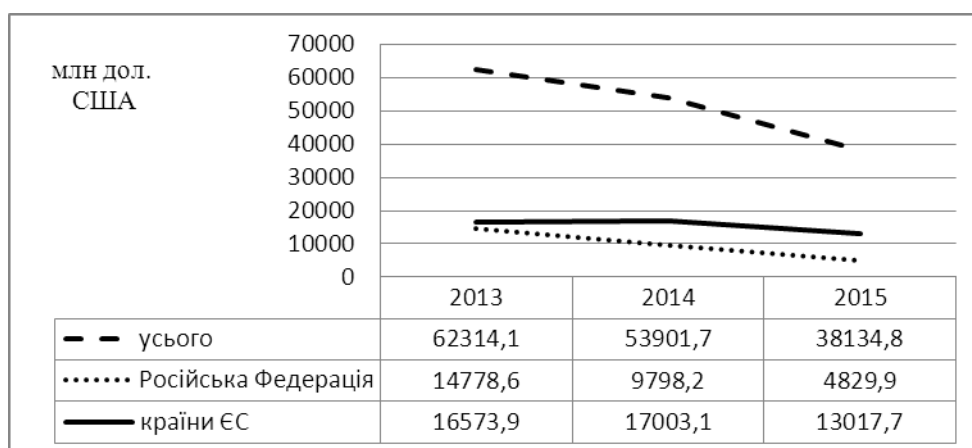

Рис.1. Географічна структура експорту товарів України за 2013-2015 роки*.

Джерело: складено автором на основі даних [4].

* – Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

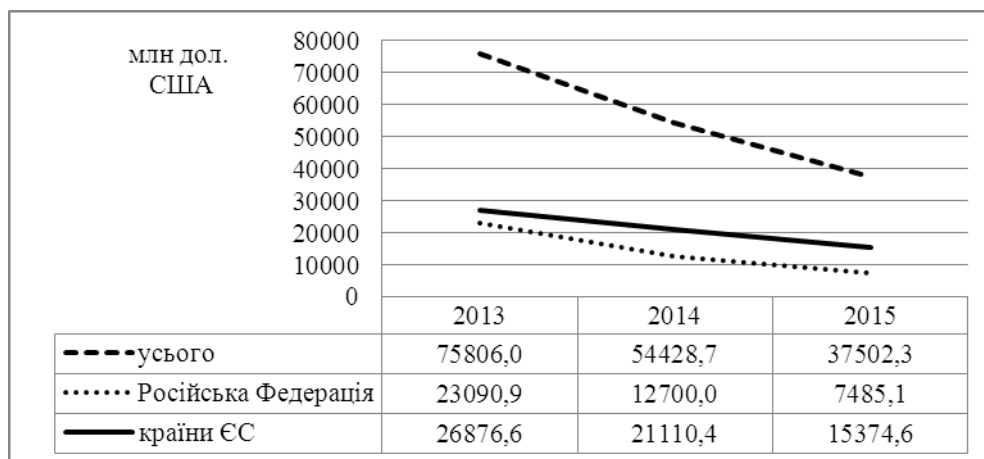

Рис.2. Географічна структура імпорту товарів України за 2013-2015 роки*.

Джерело: складено автором на основі даних [4].

Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 13017,7 млн дол., або 34,1% від загального обсягу експорту та зменшився порівняно з 2014 роком на 23,4%. Найвагоміші експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС здійснювалися до Польщі, Італії та Німеччини.

Серед інших країн світу найбільше експортувалися товари до Російської Федерації, Туреччини, Китаю, Єгипту та Індії. Обсяг експорту товарів до Російської Федерації становить 4829,9 млн дол., або 12,7% від загального обсягу експорту, та зменшився порівняно з 2014 роком на 50,7%.

Імпорт товарів із країн Європейського Союзу становив 15374,6 млн дол., або 41% від загального обсягу та зменшився порівняно з 2014 роком на 27,2%. Серед країн ЄС найвагоміші імпорتنі надходження товарів здійснювалися з Німеччини, Польщі та Угорщини [4].

Серед інших країн світу найбільші імпорتنі поставки товарів надходили з Російської Федерації, Китаю, Білорусі та США. Обсяг імпорту товарів з Російської Федерації становить 7485,1 млн дол., або 20% від загального обсягу імпорту, та зменшився порівняно з 2014 роком на 41,1%. Таке значне скорочення торгівлі з Російською Федерацією пояснюється політичними причинами. В цих умовах основним завданням українських експортерів є переорієнтація на ринок ЄС.

Таблиця.1 Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2015 році*

Група товарів	Експорт			Імпорт		
	млн дол. США	у % до 2014	% до заг. обсягу	млн дол. США	у % до 2014	% до заг. обсягу
усього, в т.ч.	38134,8	70,7	100	37502,3	68,9	100
продукція харчової галузі:	14564,1	87,4	38,3	3478,9	57,4	9,4
- продукти тваринного походження	823,5	81,2	2,2	546,7	48,6	1,5
- продукти рослинного походження	7972,2	91,3	20,9	1144,0	56,3	3,1
- жири та олії	3299,9	86,3	8,7	182,4	60,5	0,5
- готові харчові продукти	2468,6	79,7	6,5	1605,8	61,7	4,3
продукція інших галузей	23570,7	63,2	61,7	34023,4	70,3	90,6

Джерело: складено автором на основі даних [4].

У загальному обсязі експорту товарів порівняно з 2014 роком збільшилась частка товарів харчової галузі, а саме: зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, насіння і плодів олійних рослин. Натомість зменшилась частка чорних металів, руд, шлаку і золи, механічних машин. У загальному обсязі імпорту товарів збільшилась частка палив мінеральних, нафти і продуктів її перегонки, електричних машин, пластмас, полімерних матеріалів, різноманітної хімічної продукції [4].

З аналізу (табл. 1) також видно, що значна доля експорту складається з продукції харчової галузі (38,3%), до того ж темпи падіння її експорту значно менше за темпи падіння загальні експорту, а темпи падіння імпорту по цим позиціям, навпаки, перевищують темпи падіння загального імпорту. Це свідчить про перспективність розвитку та інвестування цієї галузі.

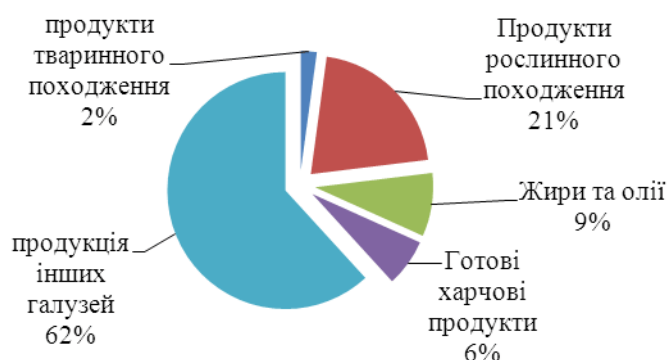

Рис.3. Товарна структура експорту України у 2015 році*.

Джерело: складено автором на основі даних [4].

Для переорієнтації експортної діяльності з Російського ринку на ринок країн ЄС вітчизняним виробникам необхідно підняти конкурентоспроможність своєї продукції за рахунок доведення її якості до світових стандартів.

Однією з обов'язкових вимог, що висуваються до виробників харчової продукції на світовому ринку є застосування концепції НАССР (*англ.* Hazard Analysis and Critical Control Point) – системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок. Ця концепція виникла в 60-ті роки ХХ ст. під час роботи над американською космічною програмою NASA, метою якої було виключити утворення токсинів у харчовій продукції, що споживають астронавти у космосі і, як наслідок, попередити захворювання, зумовлені недоброякісними продуктами харчування.

Система НАССР є науково обґрунтованою, що дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції шляхом ідентифікації й контролю небезпечних чинників. Вона використовується для забезпечення безпеки харчових продуктів протягом усього ланцюга виробництва і реалізації харчового продукту – «від лану до столу». Для впровадження системи НАССР виробники повинні досліджувати не тільки їх власний продукт і методи його виготовлення. Постає завдання застосування таких же вимог до постачальників сировини і допоміжних матеріалів, системи дистрибуції та роздрібної торгівлі.

Система НАССР ґрунтується на здоровому глузді контролю і логіці оцінювання та відвернення ризиків. Підприємство, що впроваджує НАССР, має знати свою продукцію, сировину та технологічні процеси, а також розуміти чинники, які можуть загрожувати здоров'ю споживача цієї продукції. НАССР передбачає заходи, що забезпечують необхідний рівень показників безпеки продукції в процесі її виробництва, причому саме в тих критичних точках технологічного процесу, де може виникнути загроза появи небезпечних чинників. Система дозволяє виділити всі потенційно небезпечні чинники у харчовому продукті та запобігти їх виникненню. Сутність цієї системи є управління виробничими ризиками.

В основі системи НАССР є такі сім принципів:

- 1) проведення аналізу небезпечних факторів;
- 2) визначення критичних контрольних точок (ККТ);
- 3) встановлення граничних значень;
- 4) введення системи контролю за ККТ;

5) встановлення коригувальних дій, що їх необхідно вжити, коли спостереження свідчать, що певна ККТ виходить з-під контролю;

6) встановлення процедури перевірки для підтвердження того, що система НАССР працює ефективно;

7) розроблення методів документування всіх процедур і ведення записів, пов'язаних із застосуванням цих принципів.

Система НАССР схвалена в усьому світі, зокрема, Комісією харчового кодексу (Комісія ООН – Codex Alimentarius) та Європейським Союзом, а також прийнята рядом країн, у т. ч. Канадою, Австралією, Новою Зеландією та Японією як обов'язкова до застосування.

Найбільш важливим законодавчим актом ЄС, що регламентує сферу застосування НАССР, є Директива 93/43/ЄЕС «Про гігієну харчових продуктів». Вона застосовується на всіх підприємствах, які працюють з харчовими продуктами. Застосування директиви стало обов'язковим для країн-членів ЄС з 14 грудня 1995 року. З цією директивою в європейське законодавство було інтегровано принципи НАССР та основні принципи гігієни харчових продуктів.

Міжнародним стандартом, що встановлює єдині вимоги до систем НАССР, гармонізованого до стандартів менеджменту якості, екологічного менеджменту і пристосованого до сертифікації став ISO 22000:2005 «Food safety management systems – Requirements for any organization in the food chain» (Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга), який був опублікований у 2005 році.

В Україні вимоги щодо розробки та впровадження систем управління безпечністю харчової продукції за принципами НАССР задекларовані ДСТУ 4161-2003 «Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги» та ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга».

23 липня 2014 року Верховна Рада України проголосувала за законопроект № 4179а, який стосується гармонізації законодавства України та Європейського Союзу у сфері безпеки та якості харчових продуктів. Зазначений документ передбачає введення в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР. На підставі підпункту 2 пункту 6 ст. 20 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» (N 771/97-ВР від 23.12.1997 року, зі змінами та доповненнями), особи, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, повинні застосовувати системи НАССР та/або інші системи забезпечення безпечності та якості під час виробництва та обігу харчових продуктів. До цього в Україні не існувало законодавчої вимоги такого роду і підприємства в кращому випадку піклувались про якість своєї продукції без акценту на її безпеку.

Запровадження системи НАССР надає виробнику багато переваг економічного та управлінського характеру:

- засвідчує високий рівень свідомості та відповідальності виробника перед споживачем;

- дозволяє підприємствам забезпечити стабільно високий рівень безпечності харчових продуктів і, завдяки довірі споживачів, в умовах зростаючої конкуренції зберегти та розширити свою частку ринку;

- переносить акценти з випробування кінцевого продукту на використання превентивних методів забезпечення безпечності під час виробництва та реалізації продукції, сприяючи раціональнішому використанню ресурсів;
- дозволяє виявити приховані небезпеки і направити відповідні ресурси в критичні точки процесу;
- зменшує втрати, пов'язані із негативними наслідками повернень продукції, харчових отруєнь та інших проблем безпечності харчових продуктів;
- відкриває можливості для виходу на зовнішні ринки;
- забезпечує зростання вартості компанії і привертає інвесторів.

Висновки та пропозиції. Одним із перспективних напрямів ЗЕД для України є експорт продукції харчового виробництва та її сировини. В умовах відкритої міжнародної інтеграції та зростання конкуренції на ринку харчової і сільськогосподарської продукції питання підвищення її конкурентоспроможності шляхом впровадження системи управління якістю та безпечністю продукції набуває дедалі більшої актуальності. Необхідність впровадження системи НАССР як елементу стратегії управління ризиками підприємств харчової промисловості зумовлена не тільки споживчим попитом на безпечну та якісну продукцію, але й необхідністю виходу продукції національних товаровиробників на зовнішній ринок. Впровадження системи НАССР може надати виробникам такі переваги, як: забезпечення безпечності харчових продуктів; розширення частки ринку; вихід на зовнішні ринки; раціональне використання ресурсів; підвищення ділової репутації та іміджу компанії, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчик Б. М. Методи управління ризиками зовнішньоторговельних операцій в АПК / Б. М. Шевчик // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку і аудиту. – 2008. – №4 – С. 82-87.
2. Тюріна, Н. М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник / Н. М. Тюріна, Н. С. Карвацка. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 408 с.
3. Система НАССР як провідник до безпечної продукції [Електронний ресурс] // журнал «Упаковка». – № 2/2012. – С. 56. – Режим доступу: <http://upakjour.com.ua/ru/klub/glavnaja.html>.
4. Зовнішня торгівля України товарами у 2015 році: експрес-випуск [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

REFERENCES

1. Shevchuk B.M. Metody upravlinnja ryzykamy zovnishnjotorghoveljnykh operacij v APK [Risk management methods of foreign trade in the agricultural sector] / *Naukovyj visnyk Derzhavnoji akademiji statystyky, obliku i audytu*, 2008. – issue 4 – pp. 82-87.
2. Tjurina N. M., Karvacka N. S. *Zovnishnjoekonomichna dijalnijnist pidpryjemstva* [Foreign economic activity of enterprises]. Kyiv, Centr uchbovoji literatury, 2013. 408 p.
3. Systema НАССР jak providnyk do bezpechnoji produkciji (НАССР system as a guide for safe products). *Zhurnal Upakovka*. 2012, no. 2, p. 56. Available at: <http://upakjour.com.ua/ru/klub/glavnaja.html>.
4. Zovnishnja torghivlja Ukrajinu tovaramy u 2015 roci: ekspres-vypusk (Ukraine's foreign trade of goods in 2015: express release). *Oficijnyj sajт Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajinu*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.